

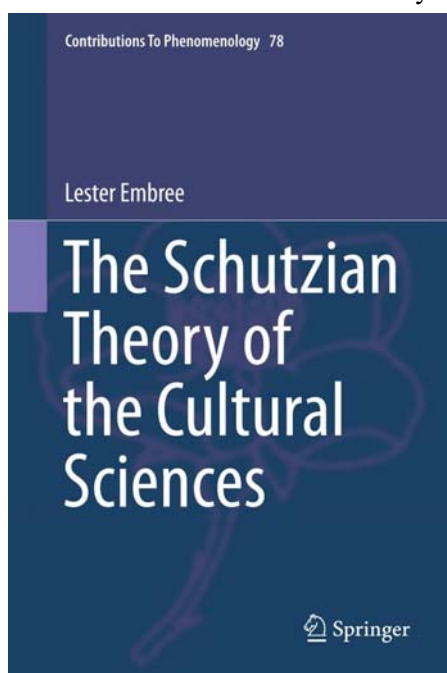
Havrancsik Dániel¹:
ALFRED SCHÜTZ „TUDOMÁNYTANA”

Lester Embree: *The Schutzian Theory of the Cultural Sciences*.
Cham, Heidelberg, New York, Dordrecht, London: Springer, 2015.
Contributions to Phenomenology 78.
211 p., \$ 99/ \$129

Az alább bemutatott mű szerzője, Lester Embree floridai filozófiaprofesz-szor a nemzetközi fenomenológiai mozgalom egyik legerősebb szervezőjeként, számos fenomenológiai témájú cikk és könyv szerzőjeként, több mint negyven tanulmánykötet szerkesztőjeként, valamint az Egyesült Államok fenomenológiai hagyatékának talán legfőbb gondozójaként ismert. Mindezek mellett a hazánkban „szociológusként” számon tartott, Embree által azonban konzekvensen és joggal önálló filozófus-fenomenológusként kezelt osztrák-amerikai gondolkodó, Alfred Schütz munkássága kutatásának is vezéralakja számos évtizede.

Schützcel foglalkozó írásainak megközelítésére, amint ez a jelen kötetet olvasva is jól látható, az elmélyült filológiai munkára épülő, de némileg talán túlzottan szövegközpontú elemzések, valamint – Schütz életművének korai lezárulására és hagyatékának hányattatott sorsára való tekintettel indokolt (ez utóbbiakhoz lásd Havrancsik Dániel: Fenomenológia és társadalomtudomány. Alfred Schütz protoszociológiája. *Különbség*, XVI.évf./1.szám, 115-129.old., 2016) – a Schütz által csak töredékekben és jegyzetekben ránk hagyott elmélet-kezdemények tisztázott formában való kifejtésére irányuló igyekezet jellemzők. (Embree ezirányú munkásságának remek példáját nyújtja Schütz irodalomelméletének rekonstrukciója, lásd tanulmányát az alábbi kötetben: Lester Embree, ed., *Alfred Schutz's "Sociological Aspect of Literature": Construction and Complementary Essays*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1997.)

66

¹doktorandusz, szociológia doktori program, ELTE TÁTK
hadoaab@caesar.elte.hu

A javarészt a szerző elmúlt években született Schützcel foglalkozó cikkeiből és konferencia-előadásából összeállított kötet azt a célt tűzi maga elé, hogy fejezetenként a legkülönbözőbb humán tudományágak számára releváns schützi kiindulópontokat kínálva, és Schütz „módszertani” elképzeléseit a maga teljes gazdagságában és mélységében prezentálva igazolja, hogy a közkeletű elképzeléssel szemben Schütz nem pusztán – és nem elsősorban – „szociológus”, hanem jelentős átfogó tudományelméleti elképzeléseket megfogalmazó filozófus. A könyv egészen végigvonuló hosszás terminológiai fejtegetések során a szerző amellet érvel, hogy a Schütz ezirányú belátásai által lefedett terület megnevezésére leginkább a kultúr-tudományok (cultural sciences) fogalma megfelelő, valamint hogy a maga Schütz által leggyakrabban a „módszertan” – Embree által számos alkalommal felpanaszoltan hányatatott sorsú – fogalmával jelölt vizsgálódások a tudománytan (Wissenschaftslehre) hagyományába ágyazódnak. Mint megállapítja, a Husserl utáni fenomenológusok többsége a tudományok iránti érdeklődéstől eltávolodva a „naturalizmus és pozitívizmus koszos fürdővizével együtt a gyönyörű gyermeket is kiöntötte” (vii.), szemben Schützcel, aki végig kitartott a tudománytan elképzelése, és Husserl tudománytani olvasata mellett.

Embree számára Schütz elsősorban filozófusként, és olyan elméletalkotóként érdekes, akinek módszertani megfontolásai az irántuk mindeddig a leginkább fogékonynak bizonyult szociológia mellett számos más kultúrtudomány számára is termékeny belátásokkal szolgálhatnak. A kötet tizennyolc írása közül kilenc e tudományágak közül válogatva mutat be a szakterület számára relevánsnak ígérkező schützi észrevételeket. Az első öt – közgazdaságtannal, jogelmélettel, politikatudománnyal, szociológiával valamint fenomenológiai pszichológiával foglalkozó – fejezet szorosabban ragaszkodik Schütz betűjéhez, míg az archeológiáról, kulturális antropológiáról, beteggondozásról és a pszichoterápiáról szóló fejezetek egy szabadabban értelmezett schützi szemlélet érvényesítésére tesznek kísérletet. Embree szerint Schütz tanai a könyv által megjelölt diszciplínák körén túl számos további területen alkalmazhatók, és kifejezi az irányú vágyát, hogy munkáját követve más kutatók bővítsék az általa összeállított listát. (Embree külön kiemeli, hogy a kötet nem tér ki Schütz nyelvvel kapcsolatos elképzeléseire, melyek azonban egyetemi előadásainak rekonstrukciójából megismerhetők, lásd Alfred Schutz, “Problems of a Sociology of Language (Fall Semester, 1958),” ed. Fred Kersten with an Introduction by Lester Embree and Fred Kersten, *Schutzian Research*, vol. II, 2010, 53–107.)

A Schütz filozófiai projektjét általánosságban ismertető bevezető fejezetben Embree Schützt Husserl objektivizmussal és naturalizmussal szembeni küzdelmének folytatójaként jeleníti meg, és vehemensen támadja azt a nézetet, hogy Schütz nem más, mint szociológus. A könyvben többször is felhossa a példát: bár Maurice Merleau-Ponty tartott egyetemi előadásokat a gyermekpszichológia témakörében, mégsem tekintjük gyermekpszichológusnak, ahogyan Carl Hempelre sem tekintünk fizikusként pusztán azért, mert tudományfilozófusként írt a fizikáról, és

ennek megfelelően jogtalan az alig pár ténylegesen szociológiai, ám annál több filozófiai tanulmányt produkáló Schütz szociológusként való kezelése. (2., 41.old.) Embree a schützi tanok egyik központi elemére utalva joggal állapítja meg, hogy az adott cselekvő szubjektív értelemtulajdonításait a kívülálló interpretációval szemben elsőbbség illeti meg – márpedig Schütz egy Embree által többször is idézett levél tanúsága szerint inkább szociológiában tájékozott filozófusnak, mintsem filozófiailag művelt szociológusnak tekintette magát. A szerző Thomas Luckmann, az életmű összegzésére hivatott *Az életvilág struktúrái* című kétkötetes művet Schütz halála után befejező tanítvány hatásának tulajdonítja a Schützről mint szociológusról kialakított hamis képzet elterjedését, ám arra sajnos nem tér ki, hogy a valóban problematikus Luckmann-hatás – éppen a módszertani megfontolások háttérbe szorításának következtében – Schütz szociológiai olvasatát is sajátos irányba terelte. Embree meggyőzően érvel amellett, hogy Schütz nem tekinthető „pusztán szociológusnak”, azonban az általa kínált alternatíva – miszerint Schütz (filozófus) fenomenológus– szintén nem problémamentes, a túlzottan éles fenomenológiai fókusz ugyanis elvonja a figyelmet a Schütz munkássága szempontjából ugyancsak nagy jelentőségű, és fenomenológiai koncepcióját is átszínező benyomások – a közgazdaságtan bécsi iskolája, Max Weber, Bergson valamint a pragmatizmus – hatásáról.

A bevezető fejezet után a szerző rátér Schütz és a már említett tudományok vonatkozásainak vizsgálatára, melynek során rendszerint a diszciplináris definíció, az alapvető fogalmak, majd a specifikus módszerek ismertetésének sorrendjét követve jár el. A kiindulópontot Schütz az adott tudományágakkal kapcsolatban szétosztott formában közölt észrevételei jelentik; hogy az ezek kapcsán megfogalmazott kommentárok mennyiben felelnek meg annak a célnak, hogy egy-egy „laikus” kutató figyelmét a schützi megértő módszer és életvilág-elemzések felé fordítsa, az hagy némi kétséget, az azonban nem kérdéses, hogy ezek az elemzések jó adalékul szolgálnak a schützi módszertani koncepció elemeinek részletesebb vizsgálatánál.

A fejezetek közül az első a közgazdaságtannal foglalkozik, összhangban azzal a ténnyel, hogy számos kérdéssel, mellyel később „szociológusként” vagy „filozófusként” birkózott meg, Schütz első ízben abban a formában találkozott, ahogyan az az osztrák közgazdaságtani iskola számára megfogalmazódott. Ennek megfelelően e fejezetben a módszertani koncepció olyan alapvető összetevői kerülnek terítékre, mint a második rendű (a cselekvői értelemtulajdonítási szintre ráépülő) fogalomalkotás, valamint a schützi módszertan foglalatául szolgáló, a szakszerű tudományos modellalkotás alapelveit lefektető „posztulátumok”. A módszertani elvek tartalmi vonatkozásában kellően informatív fejezet azonban sajnálatos módon elmulasztja a bécsi közgazdász tanárok és kollégák által alkotott intellektuális környezet, és elsősorban a Schütz egyes elméleti döntéseit mélyen meghatározó Ludwig von Mises hatásának taglalását. (Ez utóbbiakhoz lásd Thomas S. Eberle: In Search for Aprioris: Schutz's Life-World Analysis and Mises's Praxeo-

logy. In: Hisashi Nasu, Lester Embree, George Psathas, Ilja Srubar, eds. *Alfred Schutz and his intellectual partners*. UVK, 2009.)

Schütz kora legfejlettebb társadalomtudományainak a közgazdaságtant és a jogtudományt tartotta – az előbbi alatt a határhaszon-elmélet bécsi képviselőinek tanait, utóbbi alatt pedig Hans Kelsen jogpozitivizmusát értette. A soron következő fejezet ennek megfelelően a jogász végzettségű, és banki jogtanácsosi munkakört betöltő Schütz némileg szerény, jóformán teljes mértékben Kelsen hatása által meghatározott jogelméleti állításait veszi sorra – a gazdaságtani kapcsolódású megfontolások gazdagságára és az előző fejezetre való tekintettel némileg aránytalan terjedelemben.

A politikatudománnyal foglalkozó fejezet az előbbihez hasonlóan megállapítja, hogy az adott tudománynak Schütz nem szentelt szubsztantív vizsgálódásokat, így csupán egy-egy megjegyzéséből indulhatunk ki, ám e megjegyzésekből – valamint közeli barátjával, Eric Voegelinnel folytatott, politikaelméleti diskurzusban bővelkedő levelezése anyagából – egy a politika és a politikatudomány kérdései iránt aktívan érdeklődő gondolkodó képe rajzolódik ki, mely indokoltá teszi egy schützi ihletésű politikatudományi elmélet létjogosultságának felvetését.

A szerző különös módon szükségét érezte, hogy Schütz szociológiával kapcsolatos gondolatainak is fejezetet szenteljen – annak ellenére, hogy ez a felállított keretek tartása mellett megvalósíthatatlan feladat, és hogy a schützi szociológiaelméletnek számos jó bemutatása található a szakirodalomban. (Egy különösen értékes példa: Martin Endreß: *Alfred Schütz*. UVK, 2006.) A schützi fogalomhasználat egyes sajátosságainak ismertetését – különösképpen a Schütz-féle „szociálpszichológia” mibenlétének tisztázását – nem számítva a fejezet befejezetlenség érzetét kelti; a bemutatásból nem válik világossá, hogy miben rejlik a schützi elmélet azon ereje, amelynek nemcsak a társadalom- és szociológiaelmélet, de a kvalitatív társadalomkutatási módszertanok is máig ható inspirációt köszönhetnek.

A fenomenológiai pszichológiával foglalkozó tanulmány igen informatívra és értékesre sikeredett. Mint ismeretes, Schütz saját vizsgálódásait a Husserl által a természetes beállítódás konstitutív fenomenológiájának, másként fenomenológiai pszichológiának nevezett kezdeményezés részének tekintette. Embree mint képzett és szakszerű fenomenológus tisztáz bizonyos a husserli és schützi fenomenológia viszonyaira vonatkozó kérdéseket, pontosan megjelölve Schütz munkásságának azon részeit, melyekben saját „világi” fenomenológiája mellett vagy helyett a transzcendentális fenomenológia kiindulópontját választotta.

A következő, négy fejezetből álló blokkban Schütznek az adott tudományterületre vonatkozó utalásaitól elszakadva Embree némileg szabadabb szellemben kísérel meg schützi ihletésű kiindulópontokat kínálni az érdeklődése szempontjából régóta kitüntetett archeológia, a Schütz által némely érdeklődéssel kísért kulturális

antropológia, az első látásra meglepően gazdag és szerteágazó fenomenológiai benyomásokkal rendelkező gondozó diszciplínák, valamint a pszichoterápia számára.

A kötet második, kiegészítő filozófiai tanulmányokból álló fele rejt a legértelmesebb, és leginkább figyelemre méltó írásokat. Egy a Talcott Parsons és Schütz közti tudományos vita nyomán – a Schütz-irodalom alaptendenciájának megfelelően a parsonsi szempontokat negligálva – megfogalmazott fejezetet követi a könyv legértékesebb írása, melyben Embree a hazánkban sajnálatos módon ismeretlen, a Gestalt-pszichológiát és a fenomenológiát ötvöző, és ez által többek közt Merleau-Ponty számára is fontos inspirációval szolgáló fenomenológus-pszichológus, Aron Gurwitsch és Schütz a tudat szelektivitását és a figyelem tárgyra irányulásának módjait tematizáló relevanciaelméleteit veti össze, ezzel mindkét elmélet számára a megszokottnál élesebb kontúrokat rajzolva. A Gurwitsch által a tudat mezőelméletéről szóló könyvben (legutóbbi kiadása: *The Collected Works of Aron Gurwitsch, Volume III: The Field of Consciousness*. Springer, 2010) és Schütz egyes, csak halála után publikált kézírataiban (*Reflections on the Problem of Relevance*. Yale University Press, 1970) megfogalmazott relevanciaelméletek legfontosabb tartalmi különbsége, hogy az előbbinek mindig a tárgy (noéma), az utóbbinak pedig az ego áll a középpontjában. A két emigrációba kényszerült európai fenomenológus szoros barátságba ágyazott hosszas elméleti dialógusában kiforráló elméletek annak ellenére egészítik ki egymást, hogy Gurwitsch végig a transzcendentális fenomenológia, Schütz pedig a természetes beállítódás fenomenológiájának útján járt. Az egykori Gurwitsch-tanítvány által írt tanulmány külön erénye, hogy rámutat: a szociológiaelméleti köztudatban Schütznél kevésbé ismert Gurwitsch tanai is tartogatnak tanulságokat a társadalomtudományok számára, sőt egyes pontokon Gurwitsch tovább jutott, mint Schütz.

A Schütz társadalmi csoportokkal kapcsolatos megjegyzéseit mérlegelő fejezet után egy három, tartalmilag összekapcsolódó tanulmányból álló blokk következik, melyben Embree az értelem és az ideáltípus schützi fogalmait, majd a schützi módszertan magvát jelentő, a tudományos modellalkotást a cselekvői értelemtulajdonításokhoz kapcsoló adekvátság-posztulátumnak az igazolással kapcsolatos viszonyát vizsgálja. A Schütz által számos helyen elaprózva megfogalmazott belátások gondos összerendezése különösen nagy segítséget nyújt a konstrukciók, típusok, modellek kifejezéseit némileg következtetlenül használó szerző fogalomhasználatának tisztázásánál, valamint a típusalkotás helyes módszertanát kijelölni hivatott posztulátumok értékelésénél. Különösen fontos a harmadik tanulmány, mely a Schütz adekvátság-fogalmát övező gyakori félreértések eloszlására vállalkozik, ezáltal segítve a megértő társadalomtudomány sajátos schützi variánsa mi-benlétének tisztázását. E tanulmányokban ugyanakkor különösen szembetűnő az elmélettörténeti dimenzió hiánya – az értelem, az ideáltípus, vagy az adekvátság fogalmi külön-külön is indokolták volna, hogy a szerző elmélyedjen a schützi és weberi koncepciók összevetésében. A kötetet végül egy a világnézeti kérdésekben

ritkán megnyilatkozó Schütz politikai álláspontját taglaló, majd egy Schütz kultúra-fogalmának kritikus vizsgálatát nyújtó fejezet zárja.

A könyv értékelésénél mindenképpen szólni kell azokról a nehézségekről, melyek a tanulmánygyűjtemény szokatlan koncepciójából erednek. A legkülönbözőbb humán tudományágak Schütz iránti érdeklődését felkelteni hivatott, a könyv első felét alkotó fejezetek némileg hiányérzetet keltők. Egy-egy cikk vagy konferencia-előadás esetében a Schütz által az adott tudománnyal kapcsolatban megfogalmazott gondolatok összegyűjtése figyelemfelkeltőnek és informatívnek bizonyul, ám egy tanulmánykötet fejezeteiként egymás mellé rendezve inkább azt húzza alá, hogy Schütz e tudományágak többségével kapcsolatban nem fogalmazott meg valóban kimunkált elméletet, és így azt a benyomást kelti, mintha a szerző nem Schütz mondanivalóját, hanem annak hiányát próbálná közvetíteni. A bevalottan a schützi hagyatékon végzett szövegszerű elektronikus keresések eredményeire alapozott írásokat olvasva önmagában nem látszik kellően alátámasztottnak a szerző tézise, miszerint Schütz interdiszciplináris jelentőségű tudományelméleti gondolkodó.

Ahhoz, hogy egy közgazdász, antropológus, jogtudós stb. számára az eredetileg őket – és nem Schütz ismerőit – megcélözva megfogalmazott fejezetek valóban elérhessék céljukat, sokkal inkább egy a kínálnál jóval tartalmasabb, és természetesen sokkal terjedelmesebb bevezető fejezetre lett volna szükség, mintsem a partikuláris tudományágakkal kapcsolatban elejtett schützi megnyilatkozások hosszas elemzésére. A schützi gondolatok valóban interdiszciplináris hatókörű tanulságait ugyanis nem az egyes tudományágakkal kapcsolatban megfogalmazott, a szubsztantív elmélet szempontjából nézve többnyire marginális megjegyzések tartogatják, hanem azok a belátások, melyeket Schütz egy némileg lazán körvonalazott szociológiát szem előtt tartva fogalmazott meg a hétköznapi értelemtulajdonítási viszonyok és a tudományos modellalkotás igényei közti kapcsolat biztosításának érdekében.

A könyv második fele, melyre nem nyomja rá bélyegét a hol a „laikusokat”, hol a Schütz-kutatókat megcélzó koncepció, tartalmas és esetenként hiánypótló írásokat tartalmaz. Ezek az elemzések kétségtelenül hasznos filológiai segédletet, valamint a schützi fogalomhasználat egyes elemeinek az irodalomban hasonló mélységben rendszerint nem prezentált tisztázását kínálják, elsősorban a Schütz munkássága iránt komolyabban érdeklődők számára. A könyv egészében szemlélve sikerrel mutat rá arra, hogy Schütz interdiszciplináris jelentőségű tudományelméleti teoretikus, és nem pusztán „az életvilág szociológusa”, és ennek demonstrálásánál Embree szakszerű fenomenológusként elővezetett indoklása némileg meggyőzőbb, mint a gyakrabban szociológusok által írt Schütz-irodalom bevett érvei. A Schütz különböző korszakaiban publikált – vagy nem publikált – írásokban fragmentált formában leledző „tudománytani” megfontolások kétségtelenül mély szövegismeretre épülő, és az elektronikus keresés segédletével megtámogatott ösz-

szerendezése, valamint a hozzájuk fűzött kommentárok remek kiindulópontot kínálnak mindazok számára, akik egy-egy schützi kérdést a kanonizált szövegeken túllépve a maguk teljességében szeretnének megismerni. A könyvről tehát elmondható, hogy szokatlan koncepciója ellenére fontos és inspiráló hozzájárulást jelent a sajátos kerülőutakra terelődött Schütz-recepció bővítéséhez és korrekciójához.

* * *